

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-12>

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Петрик О. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології,
компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

Бюкерт Н. В.

*магістрантка I курсу спеціальності 035 Філологія (035.03 слов'янські
мови та літератури (переклад включно), перша – російська))
Інституту філології, перекладу та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, Чернігівська область, Україна*

Антропоцентричний принцип побудови мовної, зокрема фразеологічної, картини світу є одним із найважливіших [1; 2; 5]. Людина намагається репрезентувати себе як вихідну точку відліку, яка автономна й незалежна від інших «центрів» і яка через це конкурує з ними. Проте представлена вона в українській та російській фразеологічних системах зооморфно, тобто для її характеристики використовуються номінації назв тварин.

Тварина знаходиться в центрі світу людини, і тому її (тварини) життєдіяльність у трансформованому вигляді стала основою для створення «еталонної шкали». Під час аналізу фразеологічних систем різних мов, як зазначає О. Левченко, стає очевидним, що еталоном для оцінювання людини є створені нею ж уявлення про тваринний світ – зооієрархія [1, с. 40].

Кількісні характеристики фактичного матеріалу (578 одиниць) [3; 4] підтверджують думку про антропоцентризм у фразеологічній системі української та російської мов: в аналізованих одиницях репрезентована семантика, яка так чи інакше маніфестує сему «людина», оскільки сама вона стоїть у центрі фразеологічного значення. У межах аналізованого матеріалу чітко виокремлюється чотири групи: 1) зовнішні ознаки людини, 2) риси характеру людини, 3) стан людини, 4) діяльність людини.

Детально розглянувши групу *рис* **характеру людини**, констатуємо, що інтегрувальною ознакою є «індивідуально-своєрідні якості особистості, що виявляються в поведінці, діяльності та ставленні до людей, колективу, до себе, речей, роботи». Видільною ознакою цієї групи є те, що вказані підгрупи сформовані на основі діаметрально протилежних понять, наприклад, *добрий / злий, сміливий / боягузливий* та ін. Проте до складу майже всіх мікрогруп входять в основному лише негативно конотовані фразеологічні одиниці:

– працьовитість / лінощі: *працює як кінь* (важко, виснажливо працює) – *сонна тетеря* (про ледачу людину) // *ломова лошадь* (много и тяжело работающий) – *колубкова корова* (о неопрятном, ленивом человеке).

Найтипівішим компонентом підгрупи виступає елемент *кінь*. Образ *кона* є характерним для національної специфіки української і російської усної поетичної творчості, оскільки з давніх-давен він був помічником і супутником людини. За міфологічними уявленнями, це втілення вітрів, бурі, хмар, сонця, символ неприборканої сили. Цей образ символізує працьовитість, волелюбність, нескореність, швидкість, силу, вірність, здоров'я.

– щедрість / жадібність: *кинутися як вовки на вівцю* (жадібно); *як кіт на мишу* (жадібно, пристрасно); *як собака на сні* (той, хто сам не користується чим-небудь й іншим не дає) // *волчий апетит* (беспредельная жадность, алчность); *жаден, как волк* (про жадного человека); *любит как собака палку* (о человеке, который сам не пользуется чем-либо и другим не даёт пользоваться).

Найуживаніший зоонім у цій підгрупі – *вовк*. Проте семантику фразеологізмів формує не стільки зоонім, скільки описувана ситуація та пара компонентів (*вовк / вівця, кіт / миша, собака / палка*). *Вовк* – символ зла, жадібності, жорстокості, лицемірства, брехні, кровожерливості. Він майже завжди зображується як нерозумний, зажерливий хижак-невдаха, проте в деяких фразеологізмах представлений з позитивного боку, уособлюючи бувалу, досвідчену людину.

– турбота / безтурботність, безвольність, покірність: *боже теля* (дуже спокійна, лагідна, але безвольна, інертна людина); *зайчики в голові стрибають* (хто-небудь легковажний, безтурботний); *ні риба ні м'ясо* (безвольна, безхарактерна людина) // *божья коровка* (кроткий, безобидний, не умеющий постоять за себя человек); *мокрая курица* (безвольный, бесхарактерный человек); *куриная слепота* (о легковерном, наивном человеке).

Активно функціонують у цій мікрогрупі компоненти *теля* із семою *недосвідчений, безвольний, покірний* та *курица* із семою *безвольний*.

У російській фразеології з незапам'ятних часів *курка* була предметом жартівливих насмішок. Вона не літає, хоча має крила, не в'є гнізда, боїться води, не бачить в темряві, полохлива, дурна, незграбна. Найчастіше образ *курки* використовується в іронічному сенсі, де мова йде про людину з негативними рисами характеру.

– хоробрість / боягузтво: не з **заячого** пуху (хоробрий, сміливий); *скрутить волів шию (роги)* (надзвичайно сильний, дужий); *заяча душа* (боязка, полохлива людина) // *смелый, как сокол* (про смілого, отважного человека); *на ружьё глядит, а от воробья бежит* (о трусоватом, ненадійном и плутоватом человеке); *трусливый, как заяц (лянь)* (боязливий, пугливий человек).

Типовим маркером семи *боязкий, полохливий* виступає в обох мовах компонент *заєць*, що символізує наляканість, хоча, за віруваннями давніх слов'ян, він уявлявся, як образ чорта. Відомий російський етнограф Д. Зеленін писав про зоонім *заєць*: «У забобонах та різних повір'ях є багато таких, які явно створені не в мисливському середовищі, в усякому випадку – не первісним мисливцем. Таке, приміром, повір'я про близькість зайця до нечистої сили». Зустріч із зайцем вважалася поганою прикметою у всіх слов'ян, у Германії та Франції. Незважаючи на це в українському та російському фольклорі заєць представлений із симпатією. За нього, хоч він і виступає символом боягузтва, зазвичай заступаються герої казок. І в казках, і у фразеології заєць зовсім не пов'язаний із нечистою силою, а лише маніфестує боягузтво.

– доброта / злість, грубощі: *мухи не скривдить* (хто-небудь дуже добрий, сумирний, лагідний); *підшитий собаками* (дуже злий); *пошитися в собачу шкуру* (зробитися невгамовно злим, недоброчливим) // *комара не зашибёт* (нікого не обидит хто-либ); *гад ползучий* (злий, скверний человек); *собачья душа* (скверний, грубий человек; хам); *Змей-Горыныч* (вплочення зла, коварства и насилья в образе страшного змея); *змея подкодная* (зловний, отвратительный человек); *собачья душа* (скверний, грубий человек, хам).

Яскравими маркерами семи *злий* виступають в обох мовах зооніми *змія* та *собака*. Хоч у Біблії *змія* символізує мудрість, проте в аналізованому матеріалі в першу чергу актуалізується сема *підступність, злостивість*. Компонент *собака* дає найбільшу кількість негативних конотацій: оскільки ця тварина насамперед сторож господарства, то вона асоціюється зі злістю, собаку тримають в неволі, у будці й на ланцюгу (*живе, як собака*), собаку беруть на полювання, де він набігає не одну версту (*втомився, як собака*). Крім того, сема *зло* асоціативно виявляється у близькості до вовка і тому до чорта (диявола).

– чесність / хитрість, лицемірність: *старий вовк, старий лис, стара лисиця* (хитра людина, яка зазнавала в житті багато негод, нестатків і набула житейської мудрості, досвіду і знань); *надягати овечу шкуру* (лицемірно приховувати під маскою доброзичливості свої підлі наміри, дії); *гратися в kota і мишу (мишу)* (хитрувати, затаювати що-небудь); *знати, де раки зимують* (бути хитрим, спритним); *підшитий лисом* (дуже хитрий) // *стреляний воробей* (очень опытный человек, которого трудно провести, обмануть или удивить); *волк в овечьей шкуре* (человек, прикрывающий свои дурные намерения, действия маской добродетели, лицемер); *колорадский жук* (о лицемерном, коварном человеке); *извиваться ужом* (хитрит, изворачивается, пытается оправдать себя); *лиса Патрикеевна* (лукавый, хитрый, пронырливый человек, проныра, льстец); *гусь лапчатый* (хитрый, пронырливый человек).

Найтипівішим виразником ознаки *хитрий* є зоонім *лисиця*. В обох мовах лис виступає символом підступності, лукавості. Проте цікавим є той факт, що в деяких фразеологізмах ця риса характеру має позитивну оцінку, напр.: *старий лис; стара лисиця* (хитра людина, яка зазнавала в житті багато негод, нестатків і набула житейської мудрості, досвіду і знань).

– гордоці: *гордий як гусак* (про гордовиту людину); *мухи в носі грають* (про гордовиту, задерикувату людину); *на коні (на козі) не під'їдеш* (хто-небудь дуже гордовитий, пихатий); *ходить півнем* (триматися зверхньо, гордовито, хоробро) // *ходить гоголем* (ходить «задрав нос», поглядивати на всіх свысока), *важный как гусь* (важный человек).

Для виділеної підгрупи частотним є компонент *гусак*. Хоча у світовій культурі це виключно позитивний символ, у слов'янському фольклорі *гусак* постає дещо простакуватим, балакучим, дурним та пихатим, що й спричинило вияв зафіксованої семантики фразеологічної одиниці.

Отже, окреслена група представлена в основному такими рисами характеру, які сприймаються у свідомості носія мови з негативною оцінкою. Це пояснюємо тим, що зі зміною релігійної системи, еволюцією культури змінюється й ставлення до тварини: від ідеалізації та обожнення людина переходить до приписування тваринам негативних рис. Крім того, правильна поведінка людини й позитивні риси характеру сприймаються як норма, проте негативні риси характеру чи непристойна поведінка завжди засуджуються, що й отримало вияв у фразеологічній системі української та російської мов.

Література:

1. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 263 с.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. вузов. 2-е изд. М. : Академия, 2004. 204 с.
3. Фёдоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13000 фразеологических единиц. 3-е изд., испр. М. : Астрель: АСТ, 2008. 878 с.
4. Фразеологічний словник української мови. У 2-х кн. / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К. : Наук. думка, 1993.
5. Хайруллина Р. Х. Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию: монография. 2-е изд. Уфа: изд-во БГПУ, 2008. 300 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-13>

**ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «МОВЛЕННЯ»**

Скрипник Н. І.

*кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри української філології
КЗВО «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
м. Вінниця, Україна*

Хом'як І. М.

*доктор педагогічних наук,
академік Академії наук вищої школи України,
професор кафедри української мови і літератури
Національний університет «Острозька академія»
м. Острог, Рівненська область, Україна*

Мова як унікальне антропологічне біосоціальне явище привертала увагу мислителів і науковців з давнини: від філософів Античності, Стародавнього Китаю, Індії та світочів інших цивілізацій – до власне лінгвофілософського періоду XIX століття й «дискурсивного перевороту» XX – XXI ст. Значення й філософські виміри мови з самого початку поєднувалися зі спостереженнями за власне лінгвістичними закономірностями на рівні із рефлексіями світобудови й буття людини.